

Beszámoló az *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

c. kötet bemutatójáról

(KRE BTK, 2018. március)

Közel négy év hosszú tudományos munka áll azon szerzők, szerkesztők és fordítók mögött, akiknek az *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományában* című könyv, a Károli Könyvek legújabb – sorban az 50. – tanulmánykötetének létrejötte köszönhető. A könyv ötlete Kendeffy Gábor és Vassányi Miklós szerkesztőktől származik, az ő kezdeményezésük nyomán jött létre az a 2014

májusában lezajlott kétnapos konferencia is, melynek programján a kiadványéhoz hasonló cím és hasonló célkitűzések szerepeltek:

A konferencia célja filozófus, teológus és vallástudós specialisták részvételével áttekinteni, mit értenek az emberiség jelentősebb vallási és filozófiai hagyományai Isten fogalma alatt, hogyan bizonyítják Isten létét, milyen kritikával élnek e bizonyításokkal szemben, és milyen orvoslásokat kínálnak e cáfolatokkal szemben. Az eszmecsere fókusza az Európán túli filozófiai tradíciókra is kiterjed.¹

A kötetben többnyire a konferencián elhangzó félórás előadások bővített, kidolgozottabb verziói jelennek meg, de olyan tanulmányokat is közöl a könyv, melyek szerzőit utólagosan kérték fel a munkára. A bemutatót Kendeffy Gábor moderálta, menete a kötet szerkezetéhez híven, a tanulmányok témái alapján tagolódott négy fejezetre. A fejezeteket három felkért, filozófiai és vallástudományi szaktudással rendelkező egyetemi oktató mutatta be, rövid összefoglalókban kitérve az egyes tanulmányokra.

Az *Istenfogalom* című rész tanulmányairól Sárközy Miklós, a KRE BTK Ókortörténeti Tanszék vezetője, egyetemi docens számolt be. Saját elemzése nyomán az első fejezetet két további alrészre osztotta, melyeknek esszéi vallástörténeti, illetve filozófiai aspektusokból

¹ Idézet a konferencia eredeti programjából.

közelítik meg az istenfogalmat. Zsengellér József *Az ószövetségi istenfogalom változásai a korai zsidóságban* című írásából tanulságként emelte ki a vallások sztereotípiá-szerű

bekatulyázásának meghaladottságát.² Továbbá vázolta a tanulmány szerkezetét, amelyben a fogság előtti zsidóság, az óperzsa kori zsidóság, valamint a hellenisztikus kori zsidóság árnyaltan változó istenfogalmait vizsgálja a szerző. Zentai György tanulmányát – amely az *Ellentétes pályák. Indra és Siva szerepének változásai a hindu vallási irodalom*

tükrében címet viseli – „rövid, de markáns” írásként jellemezte, amely a hódító indoárják és a meghódított népek vallásainak találkozása következményeként írja le a két védikus vagy posztvédikus hindu istenség kultuszának jelentős változásait. Dobos Károly a középkori zsidó filozófia egyik alpművét, a *Tévelygők kalauzát* elemzi Maimonidész *istenképe* című tanulmányában. Maimonidész zsidó filozófus írása a világ teremtett, avagy örökkévaló volta kérdéskörben érvel az időben teremtettség mellett,³ hiszen Isten megismerhetősége, teremtőképessége csak így értelmezhető.

Sárközy Tanár Úr beszédében előrebocsájtotta, hogy szakterülete folytán jobbra a vallástörténeti esszék bemutatására térne csak ki, így a következő, filozófiai megközelítésű írásokat a kötet bevezetőjének alapján mutatom be. *Az istenfogalom megkettőződése. Pascal és a 20. századi metafizika-kritika* című írás szerzője Pavlovits Tamás. Kérdése, hogy Isten, mint a léttel azonosított, transzcendenciájától és személyes voltától megfosztott istenfogalom mennyire lehet átélhető, illetve kizárólagos az európai kultúrában, hiszen így a vallásos értelmű imádat tárgya sem lehet. Heideger, Lévinas és Marion egyes műveinek értelmezésén keresztül mutatja be a kérdésfelvetést, majd Pascalnál találja meg a hagyomány forrását, és felvet egy újabb kérdést: tárgyalható-e a kérdés a mai értelemben vett filozófia keretein belül?

Szegedi Nóra tanulmánya, a *Morálteológia és vallási tapasztalat Kantnál* a vallás és etika kapcsolatával foglalkozik. Az érett kanti filozófia Isten létének bizonyíthatatlansága mellett érvel, aminek következményeként csak az erkölcsi törvény, illetve a teremtő, jutalmazó, büntető, megváltó Isten posztulátuma motiválhatja az embert a helyes cselekvésre.

² Zsengellér Józsefnek a monoteista, politeista illetve dualista vallásfogalmak újraértelmezésével foglalkozó esszéjét Yuval Harari *Sapiens* című könyvével hozta kapcsolatba, melyben az izraeli szerző azt az elméletét taglalja, hogy lényegében egyetlen vallás sem nevezhető tisztán egy- vagy többistenhívőnek.

³ Sárközy Miklós a korabeli muszlim filozófiába beágyazottnak nevezte Maimonidész munkásságát, amely a zsidó és muszlim kulturális szimbiózis eredménye, hiszen a *Korán* körül is hasonló témájú viták zajlottak.

Kant szerint enélkül a legfőbb jó eszményét sem lehetne elfogadni. *Az Alap és egzisztencia. A kései Schelling istenfogalma* című írás Ullmann Tamás munkája, a filozófusnak az emberi bűn eredetére vonatkozó teodiceáját elemzi, amely *alap* és *egzisztencia* kettősségére vezeti vissza a kérdést. Kolnai Aurél magyar származású filozófus munkásságát vizsgálja Boros Gábor az *Istenfogalom Kolnai Aurél értékétikájában* című esszéjében. Kolnai egy ateista baloldali felfogástól jut el a katolicizmushoz, amely út végén többek között magáévá teszi a Szentháromság tanát.

A második fejezet tartalmának megfelelően az *Istenérvek* címet viseli, ennek bemutatására Bakos Gergely OSB-t, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola docensét kérték fel a szerkesztők. Beszéde elején Gergely atya kifejtette, hogy szerinte egy értékes filozófiai tanulmány mindig újabb kérdéseket vet fel, ezért bemutatójában minden esszéhez kérdéseket fűzött saját elemzése alapján. Ruzsa Ferenc írását – *Istenérvek a hindu logikai iskolában* – informatív, egzotikus tárgyú, hiánypótló munkának nevezte, amely közkeletű tévhiteket oszlat el, és betekintést nyújt a hindu hétköznapokba, ahol az Isten a mindennapok részeként van jelen, ezáltal gondolkodásukban kevésbé játszanak fontos szerepet az istenérvek. Összefoglalta az írásban szereplő különbségeket, illetve hasonlóságokat a keleti és nyugati kultúrák, vallási, filozófia fogalmai között. *Az Introspekcióra épülő istenismeret a hermetikus iratokban* című, Hamvas Endre Ádám tollából származó tanulmányt hasonlóan izgalmas írásként jellemezte, amely a hermetikus meditációt veti össze a katolikussal, és a mágikus hagyománnyal.⁴ Az előző tanulmánnyal közös vonásként emelte ki, hogy az istenérvek az Isten megismerésének, egy szellemi, rituális folyamatnak a részei.

Vassányi Miklós írása, a *Hitvalló Szent Maximosz krisztológiai érvei a Pürrhosz-vita tükrében*, a logika, egyházpolitika és megváltástan kapcsolatát megvilágító írás. Gergely atya kihangsúlyozta az írás végén szereplő szerzői kérdést, amely az isteni egyszerűség tanának összeférhetetlenségét firtatja azzal, hogy a mindenható akarat aláveti magát az emberi lét szabályainak. Spinoza filozófiájához kiváló bevezető tanulmánynak nevezte Tóth Olivér István *Istenfogalom, istenérvek és istentapasztalat Spinoza Etikájában* című írását. Néhány idézettel támasztotta alá, milyen világosan rámutat Spinoza gondolkodásának tőlünk idegen

⁴ Gergely atya hozzátette, hogy a misztikus tapasztalatot tanulmányozó vallásbölcsele és a filozófus írása egyaránt fontos, lényeges írás. Saját kérdése volt, hogy a hermetikus meditáció hagyományának forrását hol lehet keresni.

sajátosságára. Schmal Dániel írását, amely a *Leibniz és az ontológiai istenérv alakváltozatai* címet viseli, a leibnizi dinamikus létfogalom világos, érhető bemutatásának tartotta. A tanulmány kérdése, hogy miként gondolható el közös metafizikai keretben ugyanaz a létre törekvés (*coetus*) a monászokról, mint Istenről. Czétány György az *Isten létének bizonyítása Hegel filozófiájában* című írásának rövid ismertetésében a szerzőt idézve hívta fel a figyelmet, hogy a filozófia legfőbb feladata Istennek az ész által történő megismerése. Továbbá ismertette, hogy a tanulmányban olvashatók Hegel reflexiói Kantra, Iacobira, Spinozára és Anzelmre. Beszéde végén konklúzióként jelentette ki, hogy a kötet kézzel fogható bizonyítékként szolgál arra, hogy a magyar filozófia és teológia felér a hegeli magaslatokig, és hogy napjaink gondolkodói hasonló szinten elmélkednek a Szentháromságból kiindulva.

Az utolsó két tematikus egység Szeiler Zsolt, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanára beszédében került bemutatásra. A harmadik fejezet (*Isten, középlények, ember*) első tanulmánya a Hamar Imre által írott *Gondolkodik-e a Buddha?* Szeiler azzal érvel a kérdés indokoltsága mellett, hogy Buddha megítélése már a saját korában sem volt

egyértelműen emberi vagy isteni. E kettősségből erednek az írás izgalmos kérdései. A második bemutatott tanulmány Steiger Kornéltól származik: *A személyes gondviselés Epiktétosz morálfilozófiai tanításában*, amelyből az előadó kiemeli az isteni gondviselés módjának elméletét, mely szerint Isten az emberi élet megpróbáltatásain keresztül közli akarátát;

valamint azt, hogy milyen hatással voltak a korabeli birodalmi viszonyok Epiktétosz írásaira. Kósa Gábor *A nirvána királya. A Nagyság Atyja elnevezései és jellemzői a manicheizmusban* és Ötvös Csaba *Az égi képmás. Az emberfia alakjai a korai keresztény és antik gnosztikus hagyományokban* című munkák hasonló témájuk és megközelítésük okán egyszerre kerültek bemutatásra. Szeiler a tanulmányok rendkívül gazdag forráshasználatát emelte ki, valamint azt, hogy mindkét írás a keresztény istenfogalom hagyományait hasonlítja össze – előbbi a manicheus isten általános attribútumaival, míg utóbbi a gnosztikus Emberfia-hagyománnyal. Ezután Tóth Anna Judit *Hős és halhatatlanság* című tanulmányának fő kérdéséről számol be, hogy ti. mi a különbség az indoeurópai mitikus vallásokban ember és isten között. A tanulmány középső részeként említette a félistenekkel és hőszokkal mint ember és isten közti zónával foglalkozó szakaszt, zárásaként pedig a Dionüszosz és Aszklépiosz hasonló születéséről szóló vizsgálatot.

A harmadik fejezet zárásaként Németh Csaba munkáját mutatta be: *Az angyalok körmozgása és isten belseje. Az istentan és az istenismeret problémái Hugo de Sancto Victore Mennyei-hierarchia kommentárjában*. Szeiler kiemelte a tanulmány jelentőségét, ti. hogy hazánkban a 12. századi gondolkodás kevésbé kutatott, holott a 13., 14. századi szerzők éppen ezen korszakból származó írásokat olvastak elsősorban; másrészt pedig, hogy bevett, uralkodó elképzeléseket cáfol meg hitelesen, így szerinte az írás angol nyelvű fordítása jelentős hatást gyakorolna a nyugati misztika szakértőire. Elmondta, hogy Németh két összefüggő kérdéskört vizsgál meg a kommentárban. Elsőként az istenismeret problémáját feszegeti, melyben a keleti, ariánus, eunomiánus viták nyomán Isten lényegi megismerhetetlenségét mondták ki, illetve a nyugati, ágostoni belátást követő, Isten megismerhetőségét valló teológia különbözőségét vizsgálja. Szentviktori Hugó egy harmadik megoldást választ – noha Ágoston-rendi kanonok –: jelesül, hogy Isten bizonyos manifesztálódó vonásai megismerhetőek, míg más vonásai rejtve maradnak. Másodikként a szeráfok mint a szeretet és a kerubok mint az intellektus képviselői közti elsőbbség kérdését boncolgatja, amely Pszeudo-Dionüszosz Areopagitész *Mennyei hierarchiájában* olvasható. Németh kifejti, hogy Szentviktori megkérdőjelezhetetlen egyenlőséget állít fel a két jelenség között.

Az utolsó, *Isten megközelítése* címet viselő fejezet nyitó tanulmánya, Gerd Van Riel: *Istentapasztalás Platón filozófiájában* Nádasdi Nóra fordításában olvasható. Szeiler hiánypótló írásnak nevezte a fordítást, elmondta, hogy a középpontjában az Istenhez való hasonulás gondolata áll, azaz, hogy a hívőnek Istenhez kell hasonulnia, igazzá válnia – ebben áll a vallásosság. Tehát az ember végső mértéke Isten. A harmadik fejezet kapcsán még nem említett tanulmányról az előadó itt számolt be, mert szerinte Németh Attila *Lucretius és a similitudo divini* című munkája „fricskát mutat” Van Riel írásának. Lucretiusnál ugyanis a *homoiósis* Epikuroszra vonatkozik, akitől a kozmoszról alkotott helyes elképzelések származnak. Bugár M. István „*Antropomorf*” *teológia, negatív teológia, „paradox” teológia a II-III. század kis-ázsiai és római keresztény szerzőinél* című írása következett ezután. Szeiler a szerző azon megállapításával kezdte összefoglalóját, hogy a keresztény gondolkodók Iustinus mártírtól kezdve a görög filozófia terminusait kezdték alkalmazni, és ezeket mutatja be részletesen. Az esszé következő pontjaként a negatív teológia hagyományának feltárásáról beszélt, melyben a „megismerhetetlen, megnevezhetetlen” jelzőket elemzi Bugár. Végül a kereszténység paradox kijelentéseinek kultikus és retorikai eredetét kimutató részről szólt, mely alakzatok később teret nyertek a teológiában, liturgiában, zsinati határozatokban. Kendeffy Gábor *Isteni és emberi szavahihetőség Szent Ágostonnál* című tanulmányának

bemutatásában a következő gondolatokat emelte ki: az írás az ágostoni emberi belső szó és az isteni ige közötti párhuzamról szóló tanítás kialakulásának fázisairól, illetve a belső szó kommunikációhoz kötöttségéről értekeznek, majd rámutat a doktrína erkölcsi vonatkozásaira is.

Bányai Ferencnek, a *Tudás, lelki képességek és istenfogalom Avicenna filozófiájában* című írását három gondolatban vázolta Szeiler: a tanulmány elsőként a szükségszerű létezőről szóló metafizikai tanítást, ezt követően az istenismeret prófétai és filozófiai módjait, végül a skolasztikára ható avicennai témákat vizsgálja.⁵ Bene László *Geórgiosz Gemisztosz Pléthon Istenről* írásáról „igazi unicumként” szöveg a bemutató, ugyanis Pléthon a bizánci birodalom végnapjaiban élő keresztény filozófus volt. Kiemelte a tanulmány egyik kérdését, amely azt feszegeti, hogy mennyiben függetlenítheti magát keresztény közegétől egy radikális filozófus. Stéphane Kalla francia szerző esszéje, a *Fenomenológiai redukció és apofatikus küldetés – Az időbeliség gyökereinek nyomában* Kovács Veronika fordításában jelent meg a kötetben. A szerzőnek a husserli fenomenológiában a plótinuszi apofatikus filozófia folytatását látó tézisét Szeiler elsőre meglepő állításnak nevezte. Kalla analógiákat keres a két filozófia között. Az *Istenfogalom és istentapasztalás Simone Weil* című tanulmány egy modern, neoplatonikus misztikus gondolkodó portréját tárja fel Sepsi Enikő tollából. Az írás beszámol Weil 1938-as misztikus élményéről, sajátos képi világáról, képi gondolkodásáról, valamint érinti a vallásfilozófia számára később igen fontos témákat, mint a bálvány vagy az ikon alapfogalmait.

Beszédének végére Szeiler Horváth Orsolyának „*A lét ujjongása.*” Heidegger és az *utolsó isten* című bátor, nagy kihívást jelentő írásnak nevezett tanulmányát hagyta. Összefoglalójában a példás mértéktartású megközelítést említette, amellyel az írás bevezetője felhívja a figyelmet a kijelentések és a heideggeri filozófia egyedi gondolkodás-tapasztalatának fontosságára. A tanulmány először reflektál Heidegger és a teológia viszonyára, amelyből a szerző számára két tanulság adódik: a filozófia és a teológia két eltérő beállítódást követel. Ezután felhívja a figyelmet az elkerülendő kísértésekre a *Beiträge zur Philosophie* olvasása során, amilyen például a lét és Isten elhamarkodott azonosítása. A mű *Utolsó isten* című fejezetében az eljövendő értelmében szereplő Istenről ír Heidegger – írja a tanulmány szerzője –, akinek pozitív sajátosságaként értelmezendő, hogy a lét igazságának eseményét készíti elő. A továbbiakban egy visszatérőnek tűnő problémát, a heideggeri egzisztenciális analitika vakfoltját emeli ki, miszerint az ittlét és a lét fogalmi

⁵ Az összefoglalóban Szeiler Zsolt hozzáfűzi, hogy az 1970-es évektől egyre világosabban látszik az arab gondolkodó jelentős hatása későbbi filozófiákra.

értelmezhetetlenek az istenre való vonatkozásuk hiányában. Beszéde befejeztével Szeiler Zsolt – a korábbi előadókhoz hasonlóan – gratulációját és hálóját fejezte ki mind a szerzőknek, mind pedig a szerkesztőknek.

Az esemény végén nyílt lehetőség a kérdések felvetésére, melynek során a szerkesztők is beszámoltak a könyv összeállításával járó nehézségekről. Vassányi Miklós Bakos Gergely észrevételére reflektálva fejezte ki sajnálatát, hogy az igyekezetek ellenére sem sikerült a témában skolasztikával foglalkozó tanulmányt szerezni. Ám

ekképpen a kötet mintegy felhívhatja a figyelmet a magyar filozófia hiányos területére, az igényre, hogy magyar nyelven is elérhetőek legyenek a középkori gondolkodók szövegei.

A kötet olyan kiváló tanulmányokat tartalmaz, amelyek egyaránt hasznosak lehetnek azon kedves olvasóknak, akik a filozófiatörténet és vallástörténet tudományágaival még csak ismerkednek, de azoknak is, akik már behatóan ismerik ezen területeket. A különböző szövegek számos megközelítést prezentálnak az istenségnek, árnyalt érvelésekkel vezetnek be a legnagyobb gondolkodók elméleteibe, vagy éppen tárgyalják azok izgalmas mélységeit.

Szőnyi Annamária
KRE BTK Szabadbölcsészeti